

УДК 943. 7
ББК 63.3 (4 Чех)

Петро Федорчак, Тетяна Федорчак

“ОКСАМИТОВА” РЕВОЛЮЦІЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ

У статті висвітлюються передумови “оксамитової” революції в Чехословаччині. Розкривається вплив демонтажу тоталітарної системи на державотворчі процеси в країні в 1990–1992 рр

Ключові слова: “оксамитова” революція, Чехословаччина, трансформація, суспільний лад, тоталітаризм, плюралізм.

Передумови та вплив на зміни в Чехословаччині “оксамитової” революції в українській історіографії висвітлено недостатньо. Окремі аспекти цієї проблеми відображені в працях дослідників [1; 3; 4; 6; 7; 8; 13]. Виходячи із цього, у статті поставлено мету поглибити характеристику передумов “оксамитової” революції в Чехословаччині, розкрити нові підходи до формування виконавчих органів влади та проведення внутрішньої політики на початку 90-х років ХХ ст.

У кінці ХХ ст. прогресивні сили Чехословаччини спрямували громадськість на повалення тоталітаризму й докорінну перебудову політичної системи. Цьому посприяв опозиційний рух, який набув широкого розвитку в умовах режиму “нормалізації”, що настав після окупації Чехословаччини військами ОВД. Опозицію до існуючого ладу насамперед склали прогресивна інтелігенція, правозахисники та дисиденти. На початку 1977 р. було оприлюднено декларацію (“хартію”) за підписом 248 осіб, зокрема чеського драматурга В.Гавела, у якій піддано критиці існуючий політичний режим і вимагалось демократизувати суспільство, поважати права людини й свободи [13, с.613]. Згодом назву “Хартія-77” отримала частина правозахисників і політичних дисидентів. Вони виступали за виконання Конституції й прийнятих міжнародних угод про права людини [12, с.238]. На Заході чехословацьких “хартистів” уважали послідовниками “празької весни”.

Опір існуючому режимові чинили й інші громадські об’єднання. 15 жовтня 1988 р. було засновано неформальне об’єднання “Рух за громадянську свободу”, учасники якого вимагали від влади припинити політичні репресії й почати рівноправний діалог і переговори. У серпні 1989 р. у ЧСР нараховувалося вже 39 опозиційних об’єднань [12, с.240–243]. 20 жовтня 1989 р. “Чехословацька демократична ініціатива”, “Рух за громадянську свободу” і клуб “Відродження” заявили про необхідність сформувати в країні уряд національної довіри на основі вільних демократичних переговорів і вільних виборів [12, с.254]. У листопаді 1989 р. представники “Чехословацької демократичної ініціативи”, “Руху за громадянську свободу”, “Незалежного об’єднання за мир” і клубу “Відродження” заявили про намір домагатися перетворення сучасної авторитарної Чехословаччини в плюралістичну демократичну державу з процвітаючою ринковою економікою, справедливою соціальною політикою й гарантованими громадянськими свободами. 11 листопада 1989 р. “Чехословацька демократична ініціатива” подала в МВС ЧСР заяву про її реєстрацію як незалежної політичної партії, що сприяло створенню реальної багатопартійності в країні [12, с.257].

У ЧСР виникли неформальні молодіжні організації – незалежний студентський рух “Stuha”, “Незалежне об’єднання молодих”, “Незалежне об’єднання студентів” [12, с.257–258].

Незважаючи на різні підходи щодо досягнення мети, чехословацьку опозицію об’єднало прагнення подолати існуючий тоталітарний режим. Цьому сприяли також невтручання очоленого М.Горбачовим керівництва СРСР у внутрішні справи так званих соціалістичних країн, радикальні перетворення в Польщі, Угорщині та зміни в Німецькій Демократичній Республіці.

"Оксамитова" революція була започаткована 17 листопада 1989 р. студентською маніфестацією в Празі, у якій взяло участь 25 тис. осіб. Виражаючи незадоволення режимом, вони вимагали свободи, демократії, створення нового уряду та ліквідації монополії однієї партії на владу. У цей день кількість маніфестантів збільшилася до 50 тис. осіб. Власті жорстоко розправилися із студентами, проти яких були застосовані кийки та сльозоточивий газ. У сутичках з поліцією було поранено сотні людей. Обурені цією кривавою акцією, пражани приєдналися до студентів і вимагали покарати виватців [4, с.132]. У відповідь на це свавілля представники чехословацької опозиції – "Чехословацької демократичної ініціативи", "Руку за громадянську свободу", клубу "Відродження" і ряду угорських демократичних організацій 17 листопада в "Заяві" закликали міжнародну громадськість висловити солідарність із чехословацькими студентами [12, с.264]. 17 листопада ввійшло в історію як перший день "оксамитової" революції.

Під впливом студентської маніфестації антиурядові виступи прокотилися по всій країні й перетворилися на масовий народний рух. Учасники маніфестацій виступили за розширення демократичних прав, політичний плюралізм і проведення в країні вільних виборів [4, с.132–133]. Всенародне піднесення відбувалося в країні мирно. Учасники багатотисячних маніфестацій у Празі та інших містах не мали зброї й не вдавалися до ексцесів. У зв'язку із цим чехословацька революція була названа "ніжною", "оксамитовою" [9, с.26–28].

Студентська демонстрація посприяла дальшому згуртуванню опозиційного руху та посиленню його опору владі. 19 листопада представники "Хартії-77", "Чехословацького Хельсінкського комітету", "Руку за громадянську свободу" та інших незгодних з політикою КПЧ громадських об'єднань створили "Громадянський форум" (ГФ), метою якого була боротьба проти режиму "нормалізації". В оголошеному "Зверненні" ГФ наполягав на відставці ряду членів президії ЦК КПЧ, які підтримали інтервенцію в ЧССР п'яти країн ОВД у серпні 1968 р. і винних у становленні режиму "нормалізації". ГФ вирішив очолити стихійний рух протесту та провести переговори з представниками державної влади. У Словаччині було створено організацію "Громадськість проти насилля" (ГПН), яка заявила про свою готовність до початку громадського діалогу та необхідність домогтися реальної демократії. ГПН підтримала програму ГФ [12, с.273–277].

У Чехословаччині щоденно відбувалися мітинги та демонстрації, які спрямовувалися проти "режиму нормалізації". 20 листопада на Вацлавській площі в Празі в мітингу взяло участь понад 100 тис. осіб, а 21 листопада – 200 тис. осіб. У Братиславі 22 листопада на 100-тисячній демонстрації прийнято заяву до глави уряду Словацької Соціалістичної Республіки (ССР), у якій вимагалось переоцінити події 1968–1969 рр., формувати виборчу систему на демократичних принципах тощо. Подібні мітинги та демонстрації відбулися в інших містах. У ВНЗ країни виникли страйкові комітети. На багатолюдних мітингах виступали В.Гавел, А.Дубчек та інші видатні політичні діячі, які підтримували громадянську ініціативу [12, с.280–284].

Усвідомивши складність ситуації в країні, 24 листопада президія ЦК КПЧ подала у відставку в повному складі. На посаді генерального секретаря партії М.Якиша замінив К.Урбанек. 26 листопада почалися перші офіційні переговори делегацій уряду ЧСР і Національного фронту ЧССР, які очолив прем'єр-міністр Л.Адамец і ГФ на чолі з В.Гавелом. На переговорах В.Гавел вимагав відставки високих посадовців, які себе скомпрометували; створення парламентської комісії з розслідування подій 17 листопада; визволення політв'язнів і реалізації права на свободу друку й інформації. У цей день було проголошено програму ГФ "Чого ми хочемо?", яка спрямовувалася на реформування чехословацького суспільства. У цьому документі, зокрема, зазначалося, що Чехословацька республіка повинна бути правовою, демократичною державою, уперше офіційно вимагалось ліквідувати керівну роль КПЧ і провести в країні вільні

вибори. Також наголошувалося на рішучості “зайняти гідне місце в Європі і світі”. В економічній галузі висловлювалася необхідність створення вільного ринку, забезпечення умов для рівноправного існування різних форм власності [12, с.294–296].

У наступних переговорах з представниками офіційних органів влади разом з делегаціями ГФ брали участь і представники ГПН. Вони висували вимоги щодо відставки та реформування федерального кабінету міністрів, чеського й словацького республіканських урядів, висловлювали своє ставлення до військових блоків в Європі.

Переговори посприяли змінам у країні. 29 листопада 1989 р. Федеральні збори відмінили четверту статтю Конституції, яка визначала КПЧ як керівну силу в суспільстві й державі [10, с.159]. 30 листопада Словацька національна рада (СНР), прийнявши відставку свого голови В.Шалговича, на цей пост обрала Р.Шустера. 5 грудня Чеська національна рада затвердила сформований Ф.Пітрою “уряд національної згоди Чеської Соціалістичної республіки (ЧСР)”, до складу якого ввійшли представники різних партій і безпартійні.

Реальним змінам у ЧССР сприяли й переговори за “круглим столом”. 8 і 9 грудня, зокрема, під час зустрічі за “круглим столом” представники різних політичних партій обговорили питання про склад нового федерального уряду.

Це допомогло 10 грудня сформуванню тимчасовий коаліційний уряд “національної згоди” на чолі з М.Чалфою. До складу цього уряду ввійшли комуністи й реформатори. Перед урядом М.Чалфи ставилася мета привести країну до вільних парламентських виборів у червні 1990 р. [12, с.314–316]. 10 грудня подав у відставку з поста президент Г.Гусак. 12 грудня президія СНР затвердила новий словацький уряд, який очолив М.Чіч – колишній міністр юстиції. 22 грудня в Празі на засіданні “круглого столу” представники 14-ти різних суспільно-політичних формувань досягли згоди щодо дальшої демократизації й висунення В.Гавела для обрання президентом країни, а А.Дубчека – головою ФЗ ЧССР. 29 грудня ФЗ ЧССР одноголосно обрали В.Гавела президентом країни. Його політичні погляди відображені в книзі “Заочный допрос” [4, с.134; 2].

Отже, “оксамитова” революція відбулася в Чехословаччині організовано. Її рушіями виступили низи. Швидким змінам у країні сприяв високий ступінь готовності до їх здійснення в суспільстві, усвідомлення більшістю населення необхідності подолання існуючої системи.

Після перемоги “оксамитової” революції в Чехословаччині здійснювалася трансформація суспільного ладу. Її нове керівництво вжило заходи щодо ліквідації тоталітарної системи, розвитку демократії, переходу до ринкової економіки та здійснення нових підходів до зовнішньої політики.

На початку 1990 р. Федеральні збори затвердили закон про політичні партії, що посприяло відновленню раніше існуючих партій і створенню нових. Також було затверджено нову назву держави – Чеська і Словацька Федеративна Республіка в чеській транскрипції й Чехо-Словаччина – у словацькому варіанті [6, с.215–216].

У червні 1990 р. відбулися вибори до ФЗ ЧСФР, на яких переконливу перемогу отримали кандидати ГФ і ГПН [11, с.188]. У парламенті були представлені й інші політичні сили. Шість комуністів ще стали членами президії ФЗ ЧСФР. Однак до складу нового уряду, очоленого М.Чалфою, комуністи вже не ввійшли. У липні 1990 р. Федеральні збори знову обрали президентом республіки В.Гавела. У країні завершився перехід від монополії партійно-державної влади до політичного плюралізму й була ліквідована тоталітарна система [6, с.216]. За два роки виникло біля 120 партій і рухів, що сприяло становленню багатопартійності [4, с.134].

Перші демократичні вибори прискорили диференціацію політичних сил. “Громадянський форум” розділився на “Громадянську демократичну партію” (ГДП), “Громадянський рух” (ГР) і “Громадянський демократичний альянс” (ГДА). З “Громадсь-

кості проти насилля” виділився “Рух за демократичну Словаччину” (РДС), а інша її частина приєдналася до Соціал-демократичної партії Словаччини (СДПС). З утратою керівної ролі КПЧ перестала існувати як єдина організація в масштабах усієї країни. У 1991 р. у ході її трансформації виникли Комуністична партія Чехії і Моравії (КПЧМ), Спілка комуністів Словаччини (СКС) і словацька Партія лівих демократів (ПЛД) [13, с.622].

На початку трансформації суспільного ладу в роботі чехословацьких державних органів були труднощі, окремі їх дії піддавалися критиці опозицією. Так, у 1991 р. ліві й ліберальні сили оцінили прийнятий ФЗ ЧСФР закон про “люстрації” як такий, що суперечив декларації прав людини. Цей закон заборонив колишнім функціонерам КПЧ, працівникам державної безпеки та їх інформаторам упродовж п’яти років обіймати керівні посади в державному управлінні, армії, службі безпеки й системі освіти. Разом із цим у країні було завершено реабілітацію жертв політичних репресій. Це дало змогу залучити до розбудови держави колишніх емігрантів, політиків, учених, письменників, журналістів та ін. [7, с.234–235; 3, с.605].

Трансформаційні процеси посприяли корінним змінам в економічній галузі. Чеські й словацькі реформатори в 1990–1992 рр. пропонували створити основи нової ринкової економіки. У жовтні 1990 р. ФЗ ЧСФР схвалили запропонований В.Клаусом проект економічної реформи, який передбачав створення сильного приватного сектора, “малу купонну приватизацію”, антиінфляційні заходи, структурну перебудову народного господарства й інтенсивне включення його у світові господарські зв’язки [8, с.58]. Також було прийнято закон про приватизацію та реституцію, на основі якого почалося роздержавлення в промисловості, сфері послуг і сільському господарстві.

Здійсненню економічної реформи сприяли відміна державних дотацій на виробництво окремих видів продукції, наближення цін на товари до світового рівня й збільшення їх кількості в державних магазинах. У 1991 р. у ЧСФР було приватизовано близько 20 тис. підприємств торгівлі, громадського харчування й побутового призначення [13, с.623]. Розпочалася приватизація підприємств важкої індустрії шляхом придбання спеціальних купонів. Це допомогло припинити спад виробництва. У 1991 р. у країні зростання цін зменшилося із 40 до 2–3% на місяць, було стримано інфляцію, стабілізовано крону, зменшилася кількість безробітних, підвищилася заробітна плата [4, с.135–136].

На підставі закону про реституцію на селі кооперативи були перетворені в кооперативи власників, а більшість державних господарств (держгоспів) – в акціонерні товариства [3, с.605].

ЧСФР здійснила нові підходи в зовнішній політиці, спрямувала її на входження до європейських структур. Домігшись разом з іншими країнами розпуску ОВД і РЕВ, ЧСФР установила дружні відносини з ФРН, Україною, Польщею, Угорщиною. У 1991 р. вона стала асоційованим членом ЄС, що дало змогу збільшити експорт товарів за кордон [1, с.454].

У 1990–1992 рр. здійснювався розпад Чехословацької федерації. Його прискорив перехід до демократичних форм управління та ринкових відносин. У перехідний період Словаччина опинилася в гіршому економічному становищі, що негативно вплинуло на життєвий рівень її населення. Це посилювало його прагнення до незалежності, яке активно підтримали словацькі емігранти в Канаді й США. Словацькі політики усвідомлювали, що лише в умовах незалежності їх республіка може проводити самостійну внутрішню й зовнішню політику. Після червневих (1992 р.) парламентських виборів представникам чеської ГДП і словацького РДС удалося досягти згоди щодо ліквідації федерації й поділу держави. 25 листопада 1992 р. Федеральні збори ухвалили закон про ліквідацію ЧСФР з 31 грудня й поділ країни на Чеську та Словацьку незалежні респуб-

ліки [5, с.46–55; 13, с.626]. Отже, провідні політичні сили Чехії й Словаччини домоглися мирного переходу до державного суверенітету своїх народів.

1. Газін В. П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945–2002 рр.) / Газін В. П., Копилов С. А. – К., 2004. – 622 с.
2. Гавел В. Заочный допрос. Розговор с Карелом Гвиждалой / Вацлав Гавел : [пер. с чешск.]. – М., 1991. – 214 с.
3. Історія Центрально-Східної Європи : посіб. для студ. іст. і гуманіт. ф-тів університетів / [за ред. Л. За-шкільняка]. – Львів, 2001. – 660 с.
4. Коротка історія Чехії і Словаччини / [за ред. П.С. Федорчака]. – Івано-Франківськ, 1999. – 170 с.
5. Коровицына Н. В. Два решения национального вопроса: Чехия – Словакия до и после 1989 года / Коровицына Н. В. // Славяноведение. – 1995. – № 6. – С. 46–55.
6. Кріль М. М. Історія Словаччини : навчальний посібник / Кріль М. М. – Львів, 2006. – 264 с.
7. Кріль М. М. Історія країн Центрально-Східної Європи : навчальний посібник / Кріль М. М. – К., 2008. – 284 с.
8. Передрій О. Розлучення по-чехословацьки / О. Передрій, І. Сюсько // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 55–59.
9. Революционные изменения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Год 1989 // Советское славяноведение. – 1990. – № 3. – С. 19–48.
10. Страшун Б. А. Конституционные перемены в Восточной Европе. 1989–1990 / Страшун Б. А. – М., 1991. – 208 с.
11. Фролов В. Политические силы в постсоциалистических обществах. Чехия и Словакия / В. Фролов // Общественные науки и современность. – 1993. – № 2. – С. 185–191.
12. Чехия и Словакия в XX веке. Очерки истории : в 2 кн. – М., 2005. – Кн. 2. – 558 с.
13. Яровий В. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття : підруч. для виш. навч. закл. / Яровий В. – К., 2005. – 816 с.

In the article pre-conditions of "velvet" revolution light up in Czechoslovakia. Influence of dismantling of the totalitarian system opens up on state creative processes in a country in 1990–1992.

Key words: "velvet" revolution, Czechoslovakia, transformation, framework of society, totalitarianism, pluralism.

УДК 94 (4)“19”+327 (438:477)

ББК 63.3 (4 Пол)

Михайло Куницький, Олена Обухова

ПОЛІТИКА ПОЛЬЩІ ЩОДО УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 1980–1990-х РОКІВ

На основі документів і матеріалів досліджується ставлення Республіки Польща до здобуття Україною незалежності, розбудови Української держави та її входження в європейські та євроатлантичні структури. Досліджено підтримку представниками Польщі України в міжнародних організаціях, намагання РП стати визнаним регіональним лідером у Центрально-Східній Європі. Показано взаємозалежність політичного й економічного співробітництва двох держав, процес зародження й розвитку їхнього стратегічного партнерства.

Ключові слова: Польща, Україна, східна політика, польсько-українські відносини, економічне співробітництво.

Наприкінці 80-х років XX століття більшість країн Центрально-Східної Європи приступили до реформування своїх політичних та економічних систем і за відносно короткий термін досягли помітних успіхів не лише у внутрішніх перетвореннях, але й у міжнародних відносинах. РП уже з початку 90-х років XX століття стала лідером ринкових перетворень серед постсоціалістичних країн. Україна в той час тільки розпочинала свій шлях побудови демократичного суспільства, економічних перетворень, визначення основних напрямів зовнішньої політики, форм і методів входження до міжнародних організацій.